

REALIZMUS VAGY PESSZIMIZMUS?

Ridley, Matt (2012) A józan optimista. (ford. Nagy Mónika Zsuzsanna) Budapest: Akadémiai.

PROVOKÁCIÓ?

A rendelkezésünkre álló tapasztalatok darabjait számtalan módon lehet összeilleszteni, és az így kapott képet többféleképpen lehet interpretálni is. Ha az emberiségre váró jövő a kérdés, akkor az általános kép összeállításakor és a kirajzolódó folyamatok értelmezésekor hegemon szerepbe kerülnek a pesszimista értelmezések.² Ezek manapság egzakt tudományos eredményekre hivatkoznak, így a tudomány tekintélye folytán hangoztatóik realistának tűnnek. Ezért lehet érdekes egy olyan kísérlet, amely a kulturális evolucionizmus szemüvegén keresztül csoportosítja és elemzi a világunkról ma rendelkezésre álló tapasztalatokat, és következtetésein keresztül vitába száll a pesszimista érveléssel.

Ebben a vitában a szerzőnek kétszeresen is nehéz dolga van. Egyrésztől, szinte természetes gyanakvással vesz az ember egy olyan könyvet a kezébe, amely azt ígéri, meg fogja győzni őt arról, hogy a dolgok az európai kultúrkörben az elmúlt 200 évben alapvetően rendben haladtak, és mára a világ többi része is a felzárkózás útjára lépett. Mindjárt kezdetjük a XX. század két világháborújával, és a totalitárius berendezkedések példátlanul hatékony elnyomó gépezeteivel, aztán folytathatjuk a nemzetközi terrorizmus elterjedésével, a tömegmészárlásokhoz vezető etnikai ellentétekkel és végül rámutathatunk a legutóbbi fejleményre, a világszerte recessziót és stagnálást okozó 2008-ban kirobbant pénzügyi és gazdasági válságra. Ezek mind olyan események és jelenségek, amelyek tényszerűen dokumentálhatók, és – pl. az AIDS járvánnyal ellentétben – egyértelműen a civilizációs feszültség utóbbi két évszázadban kitermelt produktumai. Ebben a közhangulatban éppen a negatív utópiák és a baljós jövővel fenyegető ismeretterjesztő irodalom előrejelzései tűnnek realistának.

Másrésztől, Matt Ridley személyesen is érintett a globális pénzügyi és gazdasági krízisben, mivel a hírhedtté vált angol pénzintézet, a Northern Rock független (operatív feladatokkal nem foglalkozó) elnöke volt abban az időszakban, amikor a bank kockázatos pénzügyi stratégiája csődhöz vezetett, és ezzel hozzájárult az USA-ból induló pénzügyi válság eszkalálódásához. Ilyen történelmi és személyes háttér előtt kimondottan provokatívnak hat, hogy a korábban főleg etológiával, zoológiával és társas viselkedésünk biológiai eredetével foglalkozó szerző átfogó történelmi-társadalmi folyamatokat próbál a bevettől eltérő módon értékelni.

Mindettől függetlenül azonban nem tagadhatjuk meg a létjogosultságot egy olyan eszmefuttatástól, amely az erős állam eszméjét hirdető antikapitalista, a globalizáció folyamatát kritikusan szemlélő nézetekkel szemben megpróbálja reálisan számba venni a szabad egyének közötti piaci-típusú kooperáción alapuló társadalmi-gazdasági berendezkedésnek, a fogyasztói

¹ Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogbölcseleti és Jogszociológiai Tanszék

² Szimptomatikus ebből a világhírű fizikus, Stephen Hawking nyilatkozata, mely szerint majdnem bizonyos, hogy az emberiség kora a Földön – nukleáris háború vagy az éghajlatváltozás miatt – ezer éven belül véget ér (http://news.bbc.co.uk/today/hi/today/newsid_9672000/9672233.stm). A szerző anekdotikus bizonyítéka erre az, hogy egy reptéri könyvesbolt „aktuális dolgaink” részlegében csak olyan könyveket talált (Chomsky, Al Gore, John Gray, George Monbiot, Michael Moore), amelyek szerint, ha minden így folytatódik jövőnk sokkal rosszabb lesz (330.).

társadalomnak az előnyeit. Ridley, az emberi fajt érő történeti kihívások és azok megoldásainak bemutatásán keresztül azt a sokunk által érzékelt, de talán nem tudatosuló feszültséget aknázza ki, amelynek lényege, hogy ha a híreket böngésszük, akkor világunkban végbemenő folyamatoknak csak a negatív következményeiről olvashatunk, ugyanakkor átlagemberként akár csak a húsz évvel ezelőtti állapotokhoz képest is elképzelhetetlenül több lehetőségünk van kommunikációra, utazásra, ismeretszerzésre, egészségesebb táplálkozásra, művelődésre, ismerkedésre, sportolásra.

VAN-E FEJLŐDÉS?

Ridley stratégiáját nem a piacgazdaság elvont elvek alapján történő védelmezésére építi, hanem – az angolszász tudományosságra jellemző módon – empirikus adatokat halmoz fel, és mérhető változókon keresztül mutatja be azt a fejlődést, amelyen az emberi civilizáció viszonylag rövid története során, és főként az ipari forradalom óta keresztülment. Persze, ha „fejlődésről” beszélünk, nem árt tisztázni, mit is értünk ezen. Milyen mércéhez viszonyíthatjuk a felsorakoztatott adatokat? Miért lenne a társadalmunk „fejlettebb” mint az ókoriaké, a középkoriaké vagy éppen a ma élő természeti népeké? A relativista felfogás argumentuma szerint bizonyos mennyiségi mutatók alakulása önmagában nem perdöntő, még akkor sem, ha viszonylag széleskörű konszenzus van például abban a tekintetben, hogy az átlagos élettartam hosszának növekedése, vagy az erőszakos halálesetek gyakoriságának csökkenése pozitív változást jelent. E két példa ugyanis nem mond sokat a megélt élet minőségéről, annak értelmes vagy sekélyes mivoltáról. Az életminőség méréséhez viszont nincsenek objektív standardjaink. Ezt a problémát a szerző is érzékeli, és olyan felmérésekre is hivatkozik, amelyek azt mutatják, az emberek szubjektív „boldogságérzete” is magasabb az anyagi jólétet és biztonságot nyújtó társadalmakban (38–41. old.). Ez azonban szintén nem jelenti azt, hogy bármilyen értelemben is fejlettebbek azok a társadalmak, ahol az emberek boldogabbnak érzik magukat.

Egy irányból azonban mégis van értelme fejlődésről beszélni, és ez az egyéni szabadság és a cselekvési lehetőségek mértékének növekedése. Nem biztos ugyan, hogy egy hosszabb, egészségesebb és (anyagi értelemben) gazdagabb életet az ember értelmesebben tölt ki tartalommal, mint egy rövidebbet és szegényebbet, de az biztos, hogy az előbbi több lehetőséget nyújt erre. Az anyagi értelemben vett fejlődés, az igénybe vehető javak és szolgáltatások bővülése megteremti az ehhez szükséges feltételeket. Bárki, bárhogyan is vélekedik arról, milyen életforma minősül értékesnek, azt nehéz volna kétségbe vonni, hogy minél kevesebb időt és energiát kell fordítani a pusztán életben maradásunk biztosítására, annál inkább ki tudjuk bontakoztatni a bennünk rejlő képességeket (41.).

A könyv mellett érvel, hogy a világ jelentős részén mára elért mértékű egyéni szabadság nem csupán az eddigi változások eredménye, hanem a további fejlődés legfontosabb mozgatórugója, s egyben generálója. Kérdés, hogy milyen társadalomszervezési modell képes előidézni és fenntartani a folyamatos prosperálást.

MI IS A PIACI MODELL LÉNYEGE?

A szerző a társadalomelméletekben ma divatos megközelítést használva két alapmodellről beszél a társadalmi folyamatok lehetséges megszervezésének módját illetően. Megkülönbözteti a felülről vezérelt, racionális, tervezett (*top-down*) irányítást, az alulról-felfelé, evolúciós módon strukturálódó, (*bottom-up*) modelltől. Az előbbi a centralizált társadalmakra jellemző és bürokratikus szervezeti megoldásokon keresztül érvényesül. A lényege az, hogy a vezető pozícióban lévő személyek, testületek megpróbálják kitalálni, hogy mely célok lesznek megvalósításra méltóak, majd pedig különböző eszközökkel arra törekednek, hogy rávegyék az alul lévőköt e célok megvalósítására. Ezzel szemben a *bottom-up* modellben hiányzik a tudatos tervezés és

célkijelölés mozzanata, bizonyos folyamatok spontán módon indulnak el és egyfajta kulturális evolúció útján azok az eredmények intézményesülnek, melyek sikeresnek, életképesnek bizonyulnak. Ridley a civilizáció történetét e két modell közötti ingamozgásként írja le. A két modell hasznát illetően egyértelműen állást is foglal: a *bottom-up* típusú folyamatok, intézmények teremtik meg a prosperitást, míg ennek haszonélvezői, amikor hatalomra kerülnek, korlátozni próbálják a spontán módon bekövetkező további változásokat és a *status quo* fenntartása érdekében felülről próbálják irányítani a társadalmat, amely – ha nem elég erős ennek kivédéséhez –, menthetetlenül a stagnálás és a hanyatlás stádiumába kerül. Ez a rekonstrukció természetesen nagyon leegyszerűsítő, hiszen maga a szerző sem tagadja azt, hogy kormányzásra szükség van éppen az állandó békés fejlődés kereteinek megőrzésére. A felülről vezérelt társadalmi modell akkor válik pusztítóvá, amikor a járadékvadászat, a bürokrácia és a különböző monopóliumok elkezdik átszőni a politikai és gazdasági életet (187.).

A *bottom-up* típusú szerveződések felsőbbrendűségébe vetett hit részben valószínűleg a szerző evolúció-biológusi tapasztalataiból származik (mivel maga a biológiai evolúció a tökéletes *bottom-up* folyamat), azonban Friedrich Hayek (1978) liberális társadalomfilozófiájában filozófiai megalapozást is talál álláspontjához. Hayeknek az állami irányítással és állami gondoskodással szemben megfogalmazott kritikájának lényege az, hogy egyetlen személy vagy szervezet sem képes arra, hogy megfelelően irányítson egy olyan komplex rendszert, mint az emberi társadalom. Ennek oka az, hogy egy személy vagy személyek csoportja nem rendelkezik ehhez elegendő mennyiségű és adekvát tudással, a tudás szét van osztva a társadalom tagjai között, és e kollektív elmével nem versenyezhet a legokosabb tervező sem. Nem arról van szó, hogy a társadalom tagjai közül véletlenszerűen zsenik bukkannak fel, hanem arról, hogy bár nem vagyunk egyénként sokkal okosabbak egymásnál, személyes élettörténetünk, egyéni tapasztalataink miatt azonban más a nézőpontunk, így egy-egy probléma vizsgálatakor más szempontokat fogunk észrevenni. Az így összegződő kollektív bölcsesség az, amelyik állandó visszacsatolás és korrekció mellett kiküszöbölné a társadalom irányításában természetes módon fellelhető hibákat. Egy központosított társadalom, illetve annak vezetői ellenben számos hibázási lehetőségnek vannak kitéve.

Ridley a „kollektív bölcsességre” vonatkozó fejtegetéseit Tasmania példájával szemlélteti (96-98. old.). Tasmaniát 35 000 évvel ezelőtt már belakta az ember, de akkor e sziget még összefüggött Ausztráliával, majd 10 000 évvel ezelőtt az emelkedő tengerszint elvágtatta a kontinensről. A szigeten maradt kevés számú (kb. 5000) embert nem csupán a fejlődés hiánya jellemezte, hanem a közösség egyenesen visszafejlődött mint technikai civilizáció. Régészeti kutatások feltárták azt, hogy egyszerűen elfelejtettek olyan fejlettebb eszközöket készíteni, amelyeket korábban elő tudtak állítani. Arról volt szó, hogy – mivel túl kevesen voltak – nem működött a „kollektív elme”, így a tudás továbbvitelének utánpótlása hiányzott. Egyénenként egyáltalán nem maradtak vissza a szellemi fejlődésben a kontinensen maradt társaikhoz képest, de mint civilizáció súlyos degeneráción mentek keresztül: a kollektív elme mérete túlságosan kicsi volt ahhoz, hogy az addig felhalmozott technikai tudást tovább fejlessze, vagy akár konzerválni tudja.

Ennek az együttes tudásnak az erejét napjainkban jól szemlélteti az internetes fórumok működése. Amennyiben valaki egy problémát felvet, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy minél többen szólnak hozzá az adott kérdéshez, annál nagyobb az esélye, hogy találunk legalább egy-két olyan felvetést, szempontot vagy megoldási javaslatot, amelyik valóban használható. Itt sem az történik, hogy néhány zseni feltűnik a semmiből, hanem az, hogy mindenki beviszi a diskusszióba a saját nézőpontját, szemléletét, és így – akár véletlenszerűen is, különösebb átgondolás, tervezés nélkül – felszínre kerülhet a helyes megoldás.

Ridley megközelítésében a *bottom-up* szerveződés ideális társadalmi modellje a szabadpiac, amelynek legfontosabb jellemzője *nem* az extrémításig fajuló gyilkos versengés vagy a profit esztelen hajszolása, hanem a másik, számunkra idegen

emberrel történő együttműködés, illetve az együttműködésre való hajlam, a bizalom kialakulása. Az áruk és szolgáltatások szabad korlátozástól mentes cseréje lehetővé teszi az emberek számára a specializációt, amelynek pozitív következménye, hogy a legtöbben el tudják magukat tartani abból a tevékenységből, amelyhez a legjobban értenek, és amely számukra a legkisebb fáradságot okozza. További előnye, hogy a piac óriási energiákat képes felszabadítani az innováció számára, hiszen minden piaci szereplőnek érdeke, hogy újításai révén még könnyebben juthasson más javakhoz, még magasabbra emelje az életszínvonalát. Az emberiség történetében még nem találtunk más olyan ösztönzőt, amely képes lenne ilyen mértékben előmozdítani a fejlődést (124.). A szabad piac azáltal, hogy bizalmat „termel”, az együttéléshez legfontosabb egyik emberi erényt táplálja. Természetesen kölcsönhatásról beszélünk, a jól működő piac teremti a bizalmat, ugyanakkor a bizalom légréteg elengedhetetlen ahhoz, hogy a piacgazdaság képes legyen hatékony működésre. A 2008-as válság egyik oka az volt, hogy a reális árucseré folyamatoktól elszakadt pénzpiaci megoldások mögül eltűnt a befektetők bizalma. Ezt a „piaci hibát” Ridley is elismeri, és könyvében végig igyekszik megkülönböztetni a spekulatív jellegű, értékteremtés nélküli piaci lépéseket az árucserét, és a termelést ösztönző piaci jellemzőktől.

A piacgazdaság előnyeinek bizonyítása triviális. Ha az egyes országok gazdagságát vesszük szemügyre, akkor azt látjuk, hogy a piacgazdaság fejlettsége egyenesen arányos az életszínvonal szintjével. Erre persze sokan kapásból rámondhatják, hogy a világ egy részének hihetetlen gazdagsága a másik rész gazdasági kizsákmányolásából fakad. Ha a napi 1 dollárért dolgoztatott pakisztáni szövönőkre, vagy hasonló bérért bányában robotoló afrikai munkásokra gondolunk, akkor az ellentétés reálisnak tűnik. A szerző azonban számtalan statisztikai adattal bizonyítja, hogy – különösen az utóbbi 50 évben – nem csupán a nyugati világ lakóinak életszínvonala emelkedett, hanem a szegény országok GDP-je is nőtt, nem is beszélve más mutatókról (gyermekhalandóság, betegségek miatti halálokok, várható élettartam stb.). A szegénység és gazdagság, mint ahogyan a kizsákmányolás is relatív fogalmak és a haladás ezen a téren is letagadhatatlan. A kínaiak például tízszer gazdagabbak lettek, mint 1955-ben voltak (és 28 évvel nőtt a várható élettartamuk), a nigériaiaknál ugyanez kétszeres és 9 éves növekedést jelent. Valószínűleg kevesen gondolnák azt is, hogy az inflációval korrigált átlagkereset ma Botswana-ban magasabb, mint 1955-ben Finnországban volt, és Nepálban jelenleg alacsonyabb a gyermekhalandósági ráta, mint 1951-ben Olaszországban. Általánosságban pedig azt mutatják a statisztikák, hogy 50 év alatt az abszolút szegénységben élők aránya több mint a felével csökkent. (27.). Paradoxon ugyanakkor, hogy amíg az országok között csökkent, addig az egyes országokon belül nőtt az egyenlőtlenség az utóbbi 20-30 évben. Ridley szerint azonban ennek számos olyan oka van, amelyek miatt nem kell sajnálkozniuk: például szabadabbá vált a bevándorlás és a kereskedelem, megnőtt a szakértelem anyagi elismertsége, Kína és India esetében pedig ez a növekvő gazdaság elkerülhetetlen következménye (31-32.)

Mindez természetesen nem vezethet önelégültséghez: Ridley is elismeri, hogy sok területen még óriási kihívások várnak ránk, de az adatok bizakodásra adnak okot. Világosan látszik, hogy a gazdasági fejlődés nem csupán kevesek számára képes megteremteni a jólétet, nem „zéró összegű” játszmaról van tehát szó. A könyv e részeinek ki nem mondott tanulsága, hogy a társadalmi-civilizációs fejlődés elválaszthatatlan a szabad piac kreatív energiákat felszabadító működésétől és a piacgazdaság eszméjének elvetése egyúttal a haladás végét is jelentené. Ezért különösen meglepő az a tapasztalat, hogy ma jobb társaságban

gyakorlatilag az együgyűség jelének számít például megkérdőjelezni a globális kapitalizmus és az annak következtében kiépült világméretű pénzügyi és gazdasági rendszer bukását szinte magától értetődőnek tekintő álláspontot.³

NÉHÁNY „EVIDENCIA” MEGKÉRDŐJELEZÉSE

A könyv egyik legnagyobb értéke, hogy alaposan utánajár néhány olyan mítosznak, amelyeket manapság a legtöbb – magát független gondolkodónak tartó – értelmiségi is evidenciának tekint, és amelyeket minimum illetlenség kétségbe vonni. Manapság teljesen elfogadott azt az álláspontot képviselni, hogy meg kell próbálnunk szervesen visszailleszkedni abba a természetbe, amelyből az ipari civilizáció kiszakított minket. Ennek következménye a biogazdálkodás propagálása és támogatása a nagy, koncentrált mezőgazdasági üzemek rovására, vagy a „gyáróriások” helyett a helyi termelés favorizálása, illetve a megújuló erőforrások bevezetése a véges mennyiségben rendelkezésre álló energiaforrások helyett. Hasonló szemléletet képviselnek továbbá a bármilyen genetikai beavatkozás törvényi tiltását követelő mozgalmak.

Az élehető bolygó fenntartásának célját épeszű ember nem kérdőjelezi meg, azonban a probléma abból fakad, hogy a fent említett új módszerek, megoldások erre alkalmatlanok, illetve kontraproduktívak, bár erről az oldalukról a híradásokban alig-alig hallunk.

A szerző az egyik legkárosabb folyamatként jellemzi az önellátó élelmiszer-gazdálkodás programját, amely egyrészt elsorvasztja a kereskedelmet és ilyen módon lehetetlenné teszi a szegény országok számára, hogy versenyelőnyüket kihasználva bizonyos, náluk olcsón és hatékonyan előállítható vagy megtermelhető termékek exportja révén fejlesszék gazdaságukat, másrészt sokkal jobban megterheli természetes környezetünket, mint a ma elterjedt koncentrált, illetve az országok közötti munkamegosztáson alapuló mezőgazdasági termelés. Nagyon könnyű belátni azt, hogy minél koncentráltabban és specializáltabban folyik a gazdálkodás, annál kisebb lesz annak „ökológiai lábnyoma”, és annál nagyobb területen maradhat meg épségben a természet. A szerző egyértelmű adatokkal bizonyítja, hogy ökológiailag még akkor is sokkal „olcsóbb” ez az ellátási rendszer, ha messziről kell szállítani az élelmiszert. A helyben termelt élelmiszer megszerezése és hűtése-tárolása nagyságrenddel nagyobb szén-dioxid kibocsátással jár (56.). A jelenlegi népesedési viszonyok között a teljes átállás az önellátásra – ahogyan azt pl. Tim Lang a Fenntartható Fejlődés Bizottság angol tagja ajánlja – katasztrófához vezetne (167-173.). A „kézműves”, a gépesítés és az ipari termelés egyéb előnyeit kiaknázni nem tudó gazdálkodás jóval több területet igényelne, mint a nagyüzemi élelmiszertermelés. Valószínűleg kevesen tudják azt, hogy ma már több mint 800 ezer négyzetkilométeren nőnek „másodlagos” trópusi esőerdők, mivel az intenzív mezőgazdasági termelés miatt egyszerűen nincsen szükség annyi termőföldre, mint korábban (167-168.). Ezzel az adattal a szerző természetesen nem azt akarja sugallni, hogy felesleges volna az esőerdők megóvásáért harcolni (melyek összterülete egyébként fogy), hanem azt mondja, hogy ebben a küzdelemben az intenzív gazdálkodás segítségünkre lehet.

Éppen ez az értelem a növények genetikai módosításának, nemesítésének: így megfelelő beavatkozással magasabb terméshozam, a kártevőknek és az éghajlati viszonyoknak kevésbé kitétt, illetve azoknak jobban ellenálló növényfajták állíthatók elő. Ezért aggasztó azt a konszenzust szemlélni, amellyel ma Magyarország összes professzionális politikusa (pártállástól függetlenül) határozottan és bármiféle reflexió nélkül utasítja el a génmódosított növények termesztésének magyarországi

³ Eklatáns példája ennek a hangulatnak egy közelmúltban készült interjú a német szociáldemokrácia egyik „nagy öregjével”, aki különösebb indoklás nélkül leszögezi, hogy a „piacnak kell alkalmazkodnia a demokráciához” (*Élet és Irodalom*, 2013, január 11.: 7.). Hasonló amerikai hangulatról számol be Krémer Balázs is (Krémer 2012).

engedélyezését.⁴ Arról sem tudunk, hogy a világon bárki bármilyen testi károsodást szenvedett volna el genetikailag módosított élelmiszerek miatt – a világ legszegényebb részein éppenséggel az ellenőrizetlen „biogazdálkodás” következtében ütik fel a fejüket betegségek, járványok.

Az ipari termelés lokálissá tétele – *mutatis mutandis* – a mezőgazdaság lokalizálásánál is komolyabb károsodással fenyeget (kivéve, ha lemondunk mobiltelefonjainkról, laptopjainkról, autónkról, tévénkről és visszatérünk az idilli XVIII. század világába). Ugyanebből az okból tartja a szerző egyenesen örütségnek az üzemanyag-termelés átállítását az úgynevezett megújuló erőforrásokra. Az olajat tartalmazó növények termesztése iszonyatosan sok területet igényel, melyet természetesen az esőerdőktől vesznek el és a folyamat másodlagos hatása az, hogy az élelmiszerárakat is növeli, hiszen az üzemanyagot termelő növények helyén nem tudnak élelmiszert termelni az emberek (274-278.).

A megújuló energiaforrások hívei elsősorban a globális klímaváltozással mint aduval érvelnek, melyet egyértelműen összefüggésbe hoznak a fosszilis tüzelőanyagok felhasználásával. A szerző a klasszikus „klímaszkeptikus” álláspontot foglalja el. Abból indul ki, hogy a Föld éghajlata egy dinamikus rendszer része, amelyben nincsen egy optimális „egyensúlyi állapot”, a világunk állandóan változik, ez így volt akkor is, amikor az ember még nem fejtett ki semmilyen hatást a környezetre (286-287.). Ezért ma sem tudhatjuk azt, hogy a jelenlegi változások nem valamiféle természeti ciklus részei-e, hiszen korábban is, például a középkorban voltak a Földön a mainál melegebb évtizedek is.

Más evidenciaszerű állítások nem a környezetvédelemre vonatkoznak, hanem a technikai fejlődés árnyoldalait hangsúlyozzák. A bevezetőben utaltam a II. világháború borzalmaira, amelyet első ránézésre nehezen lehet beilleszteni a fejlődés lépcsőfokai közé. A háborús pusztítás és a halálos áldozatok abszolút száma valóban rendkívül magas, azonban ha ezt a számot összevetjük a Föld népességének alakulásával, akkor azt látjuk, hogy a XVIII. századot megelőző, gyakorlatilag permanens háborúskodás révén arányaiban sokkal több ember szenvedett és halt meg, mint a XX. század kataklizmáiban. A természeti népek tanulmányozása révén bizonyos kutatók arra a következtetésre jutottak, hogy ha az emberek a XX. században olyan lendülettel és gyakorisággal irtották volna egymást, mint ahogy azt a ma élő civilizáción kívüli törzsek teszik, akkor a XX. század háborúi áldozatainak száma nem 100 millió, hanem körülbelül 2 milliárd lett volna (59.).

Végül pedig nem árt egy kis figyelmet fordítanunk a multinacionális vállalatok ellen harcolók lelkes taborára. A világgazdaság motorjaként működő globális vállalati és üzleti hálózatokkal szemben egyre többen és egyre keményebben követelik az állami beavatkozást, és e vállalkozások szigorú megregulázását. A tiltakozásban rejlő paradoxon az, hogy a nagy monopóliumok elleni harcot a legtöbben egy még nagyobb bürokratikus monopóliumra, az államra bízják. Az államtól várják azt, hogy megfelelő szabályozással előnyben részesítse a hazai kisvállalkozásokat a globális tőkét képviselő multinacionális vállalatokkal szemben. Így tehát a kényszerítő államra bízják a gazdasági jólétünket, és minden eddigi negatív történelmi tapasztalattal szemben a központosított megoldásban bízunk (210.). Ha már a nagyvállalatok iszonyatos erejénél tartunk, akkor az is elgondolkodtató, hogy az Egyesült Államokban 1980-ban még a legnagyobbak közé számító cégek jelentős része tönkrement, a mai legnagyobbak fele pedig még nem is létezett 1980-ban (132-136.).

⁴ Nagyon régen elmúlt(nak hitt) idők szellemét idézi az a magabiztosság, amellyel az alaptörvény XX. cikkének (2) bekezdése állást foglal ebben a tudományos kérdésben: „[A testi és lelki egészséghez való] jog érvényesülését Magyarország genetikailag módosított élőlényektől [sic!] mentes mezőgazdasággal [...] segíti elő.”

AKKOR MINDEN RENDBEN?

A kritikák egy része, ahogy várható, nem a könyvben közölt a tényekkel és a következtetésekkel vitatkozik, hanem azt állítja, hogy a kifejtettek a kapitalizmus apologetikáját képviselik: a rendszer nyerteseinek („az etoni és oxfordi fiúknak”) természetesen ez a berendezkedés képviseli a „létező világok legjobbját”. Ennek a csoportnak az érdeke, hogy a globális kapitalizmus előnyeit hangoztassa és elfelejtkezzen annak árnyoldalairól. Erre volt hangolva a *Guardian* egyik kritikája is, amelyik „nyomokban tartalmazott” ugyan néhány ténybeli ellenvetést, de a fő csapásirány a felső tízezer szociális érzéketlenségére irányult (Jones 2010).⁵ A szerző indíttatása és esetleges érdekei azonban közömbösek érveinek erejét illetően, és az anyagi jólét növekedését, illetve az egyéni szabadság fokozatos kiterjedését bizonyító tényekkel nehéz vitatkozni.

Ugyancsak fel lehet hozni a szerzővel szemben, hogy olyan kérdéseket, mint például a globális klímaváltozás, nem lehet elintézni annyival, hogy ha melegebb lesz, akkor legalább több lesz a csapadék (377.). Számon kérhető tehát az is, hogy miért nem kiegyensúlyozottabb, részletesebb a munka. A könyvnek azonban inkább figyelemfelhívó funkciója van, sokkal inkább egy új szemlélet melletti „kiáltványnak” tekinthető, mint száraz tudományos publikációnak – és egy kiáltványnak nem is kell kiegyensúlyozottnak lenni.

Egy komolyabb kritika alapja inkább az lehet, hogy a szerző éppen az evolúciós biológia és pszichológia eredményeit nem illeszti be az elemzésébe, holott éppen ez a „tanult szakmája”. A piacgazdaság ugyanis józan belátásra képes embert feltételez, akinek egyik tulajdonsága, hogy képes hosszú távú érdekeinek alárendelni a rövid távú nyereségét. Azt, hogy az ember „alapbeállításban” mennyire kevésbé képes ilyen belátásra, azt jól bizonyítja a populista politika világszerte való elterjedése. Ennek egyik magyarázata az, hogy az ősi (ahogy a „vulgár-evolúciós” elméletek emlegetik: a bennünk élő „hüllőagyból” származó) késztetések nagyon erősek. Ráadásul jelenleg teljesebb tudásunk és kiterjedtebb apparátusunk van a minket körülvevő világ lerombolásra (fegyverek), a gazdasági-pénzügyi rendszerrel való visszaélésre (pénzügyi-gazdasági világválság), illetve az emberek manipulálására (kifinomult pszichológiai technikák), mint eddig bármikor a történelem során.

Talán e problémákra tekintettel sem kellene a szerzőnek sommásan elítélni a reális veszélyekre irányuló figyelmeztetéseket. Abban igaza van, hogy gyerekkorunk óta szinte nap mint nap szembesülhettünk a figyelmeztető jelekkel a helyzet reménytelenségére (túlnépesedés, éhínség, savas eső, az fosszilis energiahordozók kimerülése, észak-dél ellentét, ózonlyuk, AIDS, globális felmelegedés stb.), miközben a baj mégsem következett be. Azonban komoly a valószínűsége annak is, hogy éppen a túlélés evolúciós késztetése miatt vagyunk ennyire fogékonyak azokra a jelekre, amelyek a közelgő katasztrófa előhírnökei lehetnek. Az is könnyen belátható, hogy a fenyegető problémák alapos megismerése, ha nem párosul a bénultságot okozó félelemmel, jelentős motivációt és hajtóerőt biztosít a megfelelő védekezéshez. Ilyen módon a minket körülvevő természeti és társadalmi folyamatok alapos feltárása, korrekt leírása csak hasznunkra válhat még akkor is, ha borúsabban festi le az eljövendőt, és a veszélyeket, kockázatokat hangsúlyozza a pozitív tendenciákkal szemben.

A megalapozott emberkép hiányában az is homályban marad, hogy az ember cserére, kereskedelemre, ezáltal racionális problémamegoldására való hajlandósága törvényszerűen vezet a fejlődéshez, vagy csupán a kapacitásunk van meg ehhez, és

⁵ Az egyik ilyen ténybeli kifogás az volt, hogy Oroszországban évekkel csökkent a férfiak várható élettartama a Szovjetunió összeomlása után. A kapitalizmus tehát nem jár törvényszerűen a jólét növekedésével – vonja le a következtetést a bíráló. Azonban a várható élettartam csökkenése inkább az átmenet megrázkódtatásának a következménye, amire utal az, hogy pár évvel később ismét jelentősen nőtt a várható élettartam. Arról a kérdésről ne is beszéljünk, hogy mennyire tekinthető a jelenlegi orosz társadalmi-gazdasági berendezkedés kapitalizmus legjobb példájának.

több tényező szerencsés együttállása eredményezte az elmúlt kétszáz év lenyűgöző prosperitását. A szerző néhol azt sugallja, hogy a tudás felhalmozódása, és az egyes tudáselemek folytonos rekombinációja következtében mindez egy feltartóztathatatlan folyamat (60-61.), máshol pedig azt írja, hogy szerencsések vagyunk, mert a szénbányászat elterjedésének, és Anglia gyarmatainak köszönhetően a XIX. század eleji gazdasági fellendülés nem tört meg a korábbi mintáknak megfelelően, és elég lendület maradt benne az innováció megőrzéséhez, illetve elterjesztéséhez (231-233.).

Ez a tisztázatlanság azonban kevésbé róható fel egy olyan vállalkozásnak, amelyik nem egy koherens társadalomelmélet kifejtésére vállalkozik, hanem deklarált célja, hogy felhívja figyelmünket „természetes” pesszimizmusunk és a tények közti számos ellentmondásra, ezáltal reflektálatlan hiedelmeink átgondolására ösztönözzön. Magyarországon különösen érzékeny olvasóközönségre találhat a könyv egy olyan időszakban, amikor éppen csúcsra járatják a centralizációt, és a szabad piac működésébe is erőteljesen beavatkozik az állam. Ez különösen érdekes egy olyan társadalmi közegben, amelyik történelmi léptékkal éppen csak tegnap került ki egy tervutasításos, centralizált, a szabad versenyt deklaráltan elutasító, és ezért lassan összeomló rendszer romjai alól.⁶

HIVATKOZÁSOK

Hayek, F. A. (1978) *The Constitution of Liberty*. Chicago: The University of Chicago Press.

Jones, S. (2010) *The Rational Optimist: How Prosperity Evolves by Matt Ridley*. Hozzáférhető:

<http://www.guardian.co.uk/books/2010/jun/19/rational-optimist-prosperity-evolves-ridley> Letöltve: 2013-04-02.

Krémer B. (2012) *Unortodoxnak lenni muszáj...* Hozzáférhető: <http://www.szuveren.hu/tarsadalom/unortodoxnak-lenni-muszaj> Letöltve: 2013-04-02.

Nemes G. interjúja Erhard Epplerrel (2013) A piacnak kell alkalmazkodnia a demokráciához. *Élet és Irodalom*, LVII (2) 7.

⁶ Nagy Mónika Zsuzsanna fordítása jól adja vissza az angol eredeti provokatív, néhol indultatos stílusát, és a szójátékok fordítása sem tűnik erőltetettnek. Valószínűleg csak elnézésből ered a millió és a milliárd összekeverése a 375. oldalon, azonban a „triviális” szót magyarul – a fordítóval szemben – ritkán használjuk a „jelentéktelen, elhanyagolható” értelemben (175. old.), mint ahogyan – a kontextusra tekintettel – az „outlying view” fordítását sem a „szélsőséges nézet”-tel adnám vissza, hanem inkább a „fősodorral szembeni nézet” kifejezéssel (456. old.). Ugyancsak furcsán hangzik a „coercion is the opposite of freedom” alcímben a „coercion” „erőszak”-nak fordítása „kényszer” helyett (125. old.), amint a(z angol) hold (acre) területmértékként való szerepeltetése is (pl. 168. old.). Könnyű lett volna annak is utánanézni, hogy a „me too drug” a generikus gyógyszerek populáris elnevezése, és nem kellett volna „én is gyógyszer”-nek fordítani (304. old.).